

Стан агресіологічних досліджень в сучасній американській психологічній науці

Олександр Дроздов,
кандидат психологічних наук,
заступник декана психолого-педагогічного факультету
Чернігівського державного педагогічного університету
ім. Т. Шевченка

У статті висвітлюються стан і основні тенденції психологічних досліджень проблем агресивної поведінки, що виконуються вченими США. Аналіз відповідних Інтернет-матеріалів засвідчує відносно високий рівень розробки багатьох прикладних проблем, зокрема дитячої і молодіжної агресії, факторів агресивної поведінки, методів профілактики агресії, психологічних аспектів злочинності і тероризму.

Постановка проблеми

Дослідження наукових і прикладних проблем, пов'язаних з проявами агресивної поведінки людини, є одним із напрямів розвитку сучасної психологічної науки. Особливої актуальності цей напрям набуває в контексті поширення різних форм агресії – від побутового насильства до міжнародного тероризму.

Традиційно лідером у галузі психології агресивної поведінки виступала американська психологія, що обумовлюється цілою низкою обставин. Передусім, будучи різновидом соціальної поведінки людини, агресія вписувалась в об'єкт дослідження біхевіористської методології – напряму, що тривалий час домінував в американській психологічній науці. Отже, не випадково, що дві відомі теорії агресивної поведінки („фрустрації – агресії” і соціального навчання) стали здобутком саме американських дослідників (Д. Долларда, Н. Міллера, Л. Берковіца, А. Бандури). По-друге, проблема агресії належала не стільки до фундаментальних, скільки до прикладних проблем, а відомо, що саме на їх вивченні завжди робився основний наголос у психології США. Крім того, агресіологічні дослідження стимулювались наявністю в американському суспільстві такої „хронічної”

соціальної проблеми, як високий рівень насильства. Не випадково, що сама ідея утворення такого міждисциплінарного напрямку, як „вайлоентологія” („вчення про насильство”), з’явилась саме у американських дослідників.

Все це разом, а також завдяки розвинутій технології експериментальних досліджень, дозволило психологам США обігнати західноєвропейських і радянських колег у розробці цієї проблематики. Тому, наприклад, закономірно, що основу Міжнародного товариства досліджень агресії (International Society for Research on Aggression, ISRA), яке виникло 1972 року під час проведення XX Міжнародного психологічного конгресу в Токію, склали саме американські науковці, а першим президентом його став американець С. Розенцвейг.

Проблема агресивної поведінки людини, як за своєю природою, так і за формами прояву, досить багатогранна (комплексна), її дослідження і розв’язання не може обмежуватися рамками однієї психологічної науки (хоча психологія, безумовно, є „інтегруючим центром” таких досліджень). Саме тому будемо вести мову про **агресіологічні дослідження**, тобто дослідження в межах цілого міждисциплінарного напрямку, в центрі якого перебуває феномен агресії [1].

Враховуючи те, що на нинішньому етапі розвитку української психології інтерес вітчизняних дослідників до феномена агресії підвищується (що знайшло відображення у працях О. Бовть, Г. Гайдукевича, О. Дроздова, С. Кравчук, А. Мелоян, О. Мізерної, С. Третьякова, О. Цільмак, В. Шебанова, С. Шебанової та інших), постала нагальна потреба ознайомлення з науковим досвідом заокеанських колег. Частково цей інтерес може бути задоволений через переклад і видання праць таких корифеїв агресіології, як А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Річардсон, Е. Фромм. Але останні монографії цих авторів датуються лише початком 1990-х років. Тому **метою** нашої статті є аналіз стану агресіологічних досліджень в сучасній американській психологічній науці, виявлення їх пріоритетів. **Об’єкт дослідження** – праці агресіологічного змісту, розміщені на Інтернет-сайті Американської психологічної асоціації (АПА): вона є найчисельнішим (понад 155 тисяч членів) і найвпливовішим об’єднанням фахівців психологічного профілю в США, а тому її наукові пріоритети відображають (і визначають) тенденції розвитку всієї американської психології. **Предмет дослідження** – тематика і основні ідеї (акценти) матеріалів з проблем агресії і насильства.

Результати теоретичного аналізу проблеми

На Інтернет-сайті АПА (www.apa.org) розміщено чимало кількості матеріалів з агресіологічної проблематики. Так, на початок 2006 року налічувалося понад тисячу посилань на наукові праці, які безпосередньо стосуються проблем агресії (aggression) та насильства (violence). Зауважимо, що останній термін вживається в американських джерелах удвічі частіше, ніж перший. Крім того, є значний масив наукових джерел

з проблем, тісно пов'язаних з феноменом агресивної поведінки. Щодо конкретної тематики цих Інтернет-матеріалів, то слід відзначити такі:

- різні форми зловживання щодо дітей (child abuse);
- тероризм (terrorism), його причини, методи профілактики та боротьби;
- насильство батьків над дітьми (parents and violence);
- агресія та насильство у засобах масової комунікації (media violence) і в комп'ютерних відеоіграх (violent video games);
- насильство серед дітей і молоді (child/youth and violence);
- запобігання агресії та її профілактика (aggression prevention);
- агресія і наркотичні речовини (aggression and drugs);
- насильство, пов'язане зі злочинністю (crime and violence).

Більша частина проблем, означених у цих рубриках, є традиційним полем досліджень американських психологів ще з 1960 - 1970-х років, тоді як деякі інші (terrorism, violent video games) опинилися в центрі уваги лише в останні роки. Далі дещо детальніше розглянемо окремі з цих напрямів.

Проблема агресивної поведінки дітей та молоді

Характерним показником рівня агресії у молодіжному середовищі США може бути назва одного з підрозділів брошури з проблеми молодіжної агресії – „Епідемія молодіжного насильства”. За даними ФБР США, у період з 1985 по 1995 рік було зафіксовано зростання на 249 % убивств, вчинених юнаками за допомогою вогнепальної зброї. У найближчі роки в США прогнозується зростання й інших видів насильницьких злочинів, здійснюваних підлітками і юнаками. Зазначається, що основну масу американців, що постраждали від насильства, також складають особи підліткового і юнацького віку [6]. Як свідчать результати багатьох досліджень, агресивні підлітки здебільш мають вищий соціальний статус, ніж їхні неагресивні однолітки [3].

При визначенні причин поширення агресії серед молоді американські фахівці основними називають соціально-психологічні фактори (згідно з теорією А. Бандури) – навчання в процесі спілкування з батьками та однолітками, сприйняття певної телепродукції. Ось чому, як буде аргументовано нижче, багато фахівців підкреслюють необхідність саме ранньої профілактики і психокорекції насильства серед дітей. Крім соціальних факторів молодіжної агресії, детально вивчаються фактори особистісні, що підвищують вірогідність здійснення молодою людиною насильницьких вчинків. До них належать такі риси, як імпульсивність, труднощі з навчанням, низький рівень IQ, занадто низький рівень тривожності [6].

Розглядаючи фактори, які „підвищують імунітет” дітей і молоді до насильства, американські психологи називають такі чинники: наявність моделей з позитивними зразками поведінки, їх перевага над „негативними” моделями; розвиток почуття самоповаги і самоефективності; почуття надії на майбутнє; віра в себе; розвинуті

соціальні навички; добрі відносини з однолітками; розвинуті контакти з дорослим (не членом родини), який справляє виховний вплив; емпатія і підтримка з боку матері; здатність використовувати такі механізми психологічного захисту, як хобі, різні види творчої діяльності, корисна праця; внутрішній локус контролю [6].

Проблема агресивних телепрограм та комп'ютерних відеоігор

Американські психологи першими почали проводити систематичні дослідження психологічного впливу засобів масової комунікації на аудиторію. Ще в класичних дослідженнях А. Бандури, Л. Х'юсмана, Л. Ірона, проведених в 1960 - 1980-х роках, були виявлені шкідливі ефекти телепродукції зі сценами насильства, особливо для дітей. Зазначається, що сучасна середньостатистична 11-річна американська дитина, яка в середньому дивиться телевізор 28 годин на тиждень, спостерігає до 8 тисяч сцен вбивств, при цьому у 75 % випадків вбивці уникають покарання. Внаслідок такої соціалізації, крім ефекту соціального навчання, з'являються ефекти зниження чутливості до жорстокості і підвищення тривоги щодо навколишнього світу [6; 8]. Слід зазначити, що, ґрунтуючись на висновках таких досліджень, ще 1990 року Конгрес США ухвалив Акт про дитяче телебачення (АСТ), згідно з яким комерційні телеканали були зобов'язані переглянути зміст телепродукції, розрахованої на дітей.

В останні роки увагу американських психологів привернула проблема агресивних комп'ютерних відеоігор [8; 9; 10]. Одне з наймасштабніших досліджень на цю тему було здійснене 2000 року К. Андерсоном. Вчений дійшов висновку, що ефект впливу таких ігор стосовно підвищення агресивності значно вищий, ніж вплив ТБ. Були виокремлені 3 основні причини такого впливу: 1) комп'ютерні відеоігри у більшій мірі „захоплюють” дитину і мають інтеракційний ефект (гравець може взаємодіяти з віртуальними персонажами); 2) у більшості таких ігор передбачається нагорода за прояви агресії; 3) діти повторюють ці поведінкові реакції у кожній грі [9]. Дослідники відзначають, що середній американський хлопчик приділяє комп'ютерним іграм 13 годин на тиждень, а дівчинка – 5 годин. Серед улюблених ігор часто фігурують ігри саме агресивного змісту. Агресивні відеоігри негативно впливають на людину не лише в дитячому та підлітковому, але й у більш пізньому віці. Так, дослідження, проведені серед студентів коледжів, показали, що фактор захоплення зазначеними іграми був пов'язаний з підвищенням агресивності та зниженням академічних досягнень молодих людей [10].

Дослідники роблять висновок, що „насильницькі відеоігри дають можливість для навчання і практичного застосування агресивних рішень у конфліктних ситуаціях. У короткочасному плані ігрова діяльність із застосуванням таких ігор призводить до виникнення емоційної агресії через агресивні думки. Довгочасні ефекти, вірогідно, будуть тим тривалішими, чим більше гравець навчається і практикується у нових

агресивно-орієнтованих сценаріях...” [10].

Проблема профілактики агресії

Цей напрям досліджень тісно пов'язаний з попередніми, фактично він є їх логічним продовженням. Не обмежуючись вивченням різних факторів та форм прояву агресивної поведінки дітей і молоді, американські дослідники особливу увагу приділяють виробленню психопрофілактичних та психокорекційних методів і програм. Одним з найбільш відомих проєктів у цій сфері є програма АСТ (Adults and Children Together – Against Violence; „Дорослі і діти разом – проти насильства”), яка фінансується та реалізується цілою низкою державних і громадських установ (Американською психологічною асоціацією, національними центрами з контролю та запобігання захворювань і травм), благодійними фондами [2]. Програма розрахована на батьків, які виховують дітей віком до 8 років. Основною метою є формування у батьків знань та вмінь, завдяки яким вони можуть навчити дітей ненасильницьким методам розв'язання конфліктів, подолання фрустрації, гніву. Отже, програма спрямована на досягнення не короточасних, а стратегічних цілей.

Проєкт АСТ включає проведення відповідних інформаційних кампаній через засоби масової комунікації (тематичні теле- і радіопрограми, видання науково-популярної і науково-методичної літератури), а також проведення тренінгових програм безпосередньо з батьками, вихователями, вчителями. Тренінги проводяться переважно у вигляді одно-, дво- і 3-денних науково-практичних семінарів, у ході яких учасники знайомляться з самою програмою, психологічними особливостями дітей-немовлят, дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, факторами виникнення агресивної поведінки, а також оволодівають методиками профілактики агресії, негативних емоційних станів. Від початку реалізації проєкту АСТ у 2000 році за такими програмами пройшли підготовку кілька тисяч осіб [2].

Крім згаданої програми, американські спеціалісти розробили й впровадили низку інших, спрямованих на безпосередню роботу з дітьми і молоддю. Прикладом можуть бути такі програми, як РССР (Resolving Conflict Creatively Program; „Програма творчого вирішення конфліктів”) та „Peace Builders” („Миротворці”). Експериментальна апробація обох програм засвідчила суттєве зниження агресивності та ворожих настановлень дітей і підлітків, охоплених таким заняттями [7].

Американські фахівці виокремлюють чотири основні фактори, що обумовлюють ефективність подібних програм: 1) програми слід розпочинати якомога раніше; 2) програми мають передбачати навчання батьків та інших категорій дорослих, що виховують та опікують дітей, стратегіям неагресивної поведінки; 3) агресія має розглядатись як варіант антисоціальної поведінки дитини; 4) програми повинні охоплювати якомога більше складових дитячого оточення [6]. Отже, можна зробити висновок

про фактичну реалізацію американцями ідей системного підходу до розв'язання проблем профілактики агресії.

Проблема тероризму

Події 11 вересня 2001 року загострили інтерес американських науковців до феномена тероризму. Це, зокрема, спонукало до проведення комплексних соціально-психологічних, кримінологічних, політологічних, технологічних та інших досліджень, які прямо чи опосередковано стосуються тероризму, методів боротьби з ним та його профілактики. Прикладом може бути науково-практична конференція „Протистояння тероризму: інтеграція теорії і практики”, проведена 2002 року під егідою Академії ФБР за участю працівників правоохоронних органів, психологів, політологів, лікарів, юристів тощо [5].

Серед прикладних проблем психології тероризму, що досліджуються нині американськими науковцями, можна назвати такі [4].

Як можна спрогнозувати (і, відповідно, знизити) рівень агресії при терористичному нападі? Дослідники зазначають, що одним з основних факторів поведінки терориста є його анонімність. Тому практична рекомендація, наприклад, полягає у встановленні систем відеозапису та відеоспостереження у громадських місцях, а у випадку скоєння теракту терористом-смертником – доступ громадськості до цих відеоматеріалів для подальшого впливу на його сім'ю, родичів.

Які фактори впливають на готовність людини надати допомогу іншій людині у стресовій ситуації теракту? В цьому контексті американські психологи продовжують досліджувати феномен „стороннього свідка” (bystander effect), що часто зустрічається у великих містах, методи його профілактики.

Які психологічні особливості мають люди, що стають членами терористичних угруповань або їх лідерами? Серед іншого, дослідники звертають особливу увагу на синдром „правого авторитаризму” (Right-Wing Authoritarianism, RWA), який передбачає схильність коритись авторитетам, підвищену конвенціональність та агресивність, вороже та упереджене ставлення до навколишнього світу, догматизм мислення тощо. Вважається, що саме до цього типу належить більшість релігійних фундаменталістів. Щодо лідерів терористичних угруповань, то існує думка, що їм притаманний синдром RWA, крім того, вони належать до типу „соціальних домінаторів” (social dominators) – осіб, з виразним потягом до влади, схильністю до використання сили, осіб без моральних обмежень. Зазначається, що всі ці характеристики можуть бути визначені за допомогою відповідних психологічних методик. В такий спосіб може бути визначена потенційна „групу ризику”.

Як допомогти людям подолати почуття страху перед терористичними актами і смертю? Теракти в нью-йоркських хмарочосах, крім іншого, мали величезний емоційний вплив на населення США, що змусило

американських психологів інтенсивно взятися за розробку цієї проблеми. Одним із результатів стала теорія управління в умовах терору (terror management theory, ТМТ), яка через систему низки ідеологічних, психологічних та інших прийомів покликана допомогти як окремим людям, так і цілим соціальним групам подолати страх смерті та інші негативні наслідки терактів (серед таких прийомів, до речі, згадуються усвідомлення почуття патріотизму, згуртованість навколо таких культурних символів, як американський прапор, розп'яття тощо).

Наскільки ефективне використання методу профілювання при розслідуванні терористичних актів? Методи профілювання злочинців (offender profiling methods), що передбачають складання їх комплексного демографічного, психологічного та соціального „портретів”, широко використовуються в роботі правоохоронних органів США. Зокрема, ФБР та інші органи США щороку складають більше 2 тисяч таких профілів, хоча їх надійність викликає багато запитань (за деякими даними, десь 10 % профілів дозволяють прямо ідентифікувати особистість). Спеціалісти відзначають, що у випадку профілювання терористів виникає ряд специфічних проблем (брак корисної інформації внаслідок ретельної підготовки більшості терактів, наявність досить широкого спектру терористичних угруповань та окремих терористів-одинаків, що ускладнює утворення типологій тощо). Зважаючи на це, американські фахівці працюють над проблемою вдосконалення технік профілювання.

Як належить розуміти динамічний комплекс тероризму? Оскільки будь-який терористичний акт є складним динамічним явищем, обумовленим великою кількістю об'єктивних і суб'єктивних змінних, американські дослідники розробляють математичні моделі, що допомагають прогнозувати розвиток подій. При застосуванні нових інформаційних технологій з'являється можливість здійснювати комп'ютерне моделювання поведінки терористів у конкретній ситуації, визначити змінні, від яких найбільше залежатимуть їх подальші дії. Так, дослідження дозволили виявити чотири фактори, які часто визначають кінцевий результат інциденту: кількість вимог терористів, їх національна неоднорідність, сила самого терористичного нападу та кількість убитих людей.

Висновки

Аналіз стану наукової розробки агресіологічних проблем у американській психологічній науці дає змогу зробити такі висновки.

1. Сучасна американська психологія, як і в попередні роки, зберігає за собою статус лідера в агресіологічних дослідженнях. Це проявляється не лише у кількості наукових джерел, присвячених агресії, але й досить високою оперативністю американських науковців. Теоретико-методологічною основою переважної більшості досліджень виступають дві біхевіористичні концепції – соціального навчання А. Бандури та

„фрустрації - агресії” Л. Берковіца.

2. Переважна більшість досліджень носить прикладний характер (у межах вікової, педагогічної, соціальної, кримінальної, практичної психології), що, в цілому, є характерним для американської психології. Яскраво виражене соціальне замовлення дає можливість побачити наявність актуальних проблем у сучасному американському суспільстві, частина з яких носить глобальний характер (насильство серед дітей та молоді, тероризм тощо). А тому значна частина наукових здобутків американських колег може стати досить корисною для розвитку вітчизняної агресіології.

Література:

1. **Дроздов О. Ю.** Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень // Соціальна психологія. – 2006. – № 1. – С. 43 – 49.
2. Adults and Children Together Against Violence // www.actagainstviolence.com
3. Among young teens, aggression equals popularity // www.apa.org/monitor/jun04
4. Combating Terrorism: Responses From the Behavioral Sciences // www.apa.org/ppo/issues
5. Countering Terrorism: Integrating Theory and Practice // www.apa.org/ppo/issues
6. Is Youth Violence Just Another Fact of Life? // www.apa.org/ppo/issues
7. Two Successful Violence Prevention Programs Highlight the Importance of Early Intervention // www.apa.org/releases
8. Violence in the Media – Psychologists Help Protect Children from Harmful Effects // www.psychologymatters.org
9. Violent Video Games - Psychologists Help Protect Children from Harmful Effects // www.psychologymatters.org
10. Violent Video Games Can Increase Aggression (APA press release) // www.apa.org/releases